

Відгук
офіційного опонента
на дисертацію «Соціосистемологічна рефлексія соціології гендерної
культури в Україні», яку підготовлено Святненком І.О.
на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Ступінь актуальності обраної теми. Сучасне суспільство стає все більш динамічним та мозаїчним. У ньому з'являються нові соціальні суб'єкти та нові ракурси їхнього аналізу, воно переформатується у постмодерне та постіндустріальне, що формує потребу його перманентного соціологічного дослідження в цілому та його компонентів зокрема.

Поряд з цим, в умовах постійних змін ми спостерігаємо і наявність стабільних, стрижневих суб'єктів суспільства, які, зберігаючи стабільність присутності в ньому, змінюють власні характеристики та, поряд з відтворенням традиційних системних рис соціальних взаємодій, формують нові на різних рівнях соціальної динаміки. Таким чином ми спостерігаємо двоспрямовані процеси, в яких життєдіяльність та взаємодія нових та традиційних соціальних суб'єктів одночасно зберігають узвичаєні маркери суспільства та формують нові.

До таких суб'єктів, безумовно відносяться демографічні групи, зокрема чоловіки та жінки, які у контексті наших роздумів можуть бути марковані як традиційні компоненти, та гендерні відносини, аналіз яких для українського суспільства маркується новітніми маркерами. Функціонування цих елементів суспільства здійснюється у межах певної культурної традиції, яка також піддається змінам і окреслює зону наукових інтересів, у тому числі соціологів. Саме це і актуалізує питання гендерної культури в українському суспільстві.

У рамках такого напрямку досліджень фундаментальними стають питання зміни носіїв цієї культури, цінностей, норм, уявлень про їхню роль у суспільстві, реальні рольові навантаження тощо. Тобто знову ми можемо спостерігати одночасну зміну суб'єктів та зміну їхньої взаємодії, які розміщуються в рамках певного суспільства.

Для українського суспільства актуальність цих питань акцентується в традиційних очікуваннях від представників тієї чи іншої статі при появі гендерної різнобарвності та тих протиріччях, які супроводжують цей процес. Одне з них - протиріччя між вимогами гендерної рівності, які активно декларуються, та практичними вимогами закріплення особливих прав жінок. При цьому чоловіки розглядаються з цієї точки зору як ті, хто мають більше коло прав та можливостей. Поряд з цим, часто гендерні маркери використовуються лише для прийняття відповідних декларативних рішень у сфері політики, економіки тощо. Але саме гендерні зміни, які мінімізують вузько демографічний ракурс погляду на гендерну культуру суспільства, породжують потребу в переосмисленні, певній рефлексії протиріч гендерної культури України, можливість формування в ній універсальних механізмів забезпечення гендерної рівності, гендерної чутливості та/або гендерної нейтральності. Більш того, ці питання потребують відповідної теоретичної рефлексії, що є важливим питанням для соціологічної науки.

Саме тому тема, обрана дисертантом, є актуальною.

Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету «Активізація громадянського суспільства в сучасній Україні» (номер державної реєстрації 0116U002646), де докторантом розроблено підрозділ «Емпіричне дослідження гендерної культури України», в якому подано програму емпіричного дослідження гендерної культури України; узагальнено та інтерпретовано результати емпіричного дослідження гендерної культури України (довідка Класичного приватного університету № 448 від 23.04.2019).

Оцінка змісту дисертації. Робота з текстом дисертації дозволяє стверджувати, що дисертація має чітку структуру: складається із чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг основного тексту роботи становить 360 сторінок. Список використаних джерел містить 327 найменувань, з яких 131 – іноземними мовами.

Структура роботи відповідає меті і завданням дослідження та дозволяє логічно й послідовно висвітлити питання щодо об'єкта (культурна та соціальна системологія як неофункціоналістська теорія культурних і соціальних систем у побудові засад соціології гендерної культури) і предмета дослідження (поняттєво-категорійний апарат культурної та соціальної системології як інструмент соціологічного аналізу гендерної культури в Україні).

У першому розділі «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ» (с. 37-109) здійснено аналіз сутності гендерної культури та методологічних підходів до її розгляду, зацентровано увагу на ціннісних компонентах гендерної культури. Здійснюючи аналіз теоретичних конструкцій щодо гендерної культури, автор продовжує традицію акцентуації в гендерній культурі України чотирьох рівнів: «культура в культурі», «соціум в культурі», «психіка в культурі» та «тіло в культурі» та обирає ці виміри гендерної культури як певну лінію вибудовування матеріалу дисертаційної роботи. Зазначені рівні специфікуються дисертантом в аналізі окремих елементів гендерної культури в Україні: гендерного центратору, гендерних місій та гендерних ідентичностей («гендерна культура в культурі»); гендерного світогляду, гендерної спрямованості, гендерної ієрархії цінностей та ієрархії гендерних груп («гендерний соціум в гендерній культурі»); гендерного характеру, гендерних скриптів (сценаріїв) та гендерних норм («гендерна психіка в культурі»); гендерного образу тіла та образів гендерної тілесності («гендерне тіло в культурі»).

Значний акцент у роботі зроблено на потенціал міждисциплінарного ракурсу дослідження гендерної культури, що дозволило збагатити соціологічний аналіз обраної проблематики. Зокрема, увагу привернуто до дефініцій, що відображають розуміння гендерної культури в соціології та міждисциплінарних дослідженнях.

У цьому аспекті автор пропонує редукцію до чотирьох засадничих груп дефініцій: аксіологічні визначення; нормативно-поведінкові (біхевіористські) визначення; структурно-діяльнісні визначення; феміністичні визначення (с. 38) і здійснює їх опис. У цій частині роботи, як і у всіх трьох розділах, де превалює

теоретичний аналіз питань гендерної культури, автором демонструється майже енциклопедична філософсько-антропологічна обізнаність та здійснюється глибокий аналіз теоретичних конструкцій та напрямів, що, безумовно посилює роботу.

Позитивним моментом є і той факт, що теоретичні підґрунтя гендерної культури розглядаються у роботі крізь призму соціальної взаємодії, яка пов'язується з поділом «людського простору» на сферу приватного і сферу публічного.

Гендерну культуру в даному дослідженні автор розглядає як сукупність соціокультурних образів-уявлень щодо приписування чоловічого та жіночого (маскулінного та фемінного) чоловікам і жінкам як носіям певної біологічної статі щодо їх духовно-ціннісної значущості в суспільстві, можливих статусно-рольових комплексів, які визначаються з контенту цієї значущості, нормативно-прийнятних (та девіантних) для культурної системи соціо-психічних стереотипів (патернів) свідомісної та поведінкової сфери та особливостей тіла та тілесності різних гендерних груп (с. 49). Слід підкреслити, що це визначення є дійсно системоутворюючим у роботі, що посилює позитивне враження від дисертації. Завдяки цьому, автором запропоновано вирізняти наступні формоелементи гендерної культури (с. 49-50): а) аксіологічно-сміслоутворювальний, або аксіосферний, пов'язаний із визначенням цінності чоловічого та жіночого, а також різних форм змішаних, розщеплених, інвертних та первертних гендерів; б) гендерно-стратифікаційний, пов'язаний із визначенням ієрархій різних гендерних груп та їх статусно-рольових комплексів та детермінований компонентом а); в) соціетально-психічний, представлений сценаріями, стереотипами (патернами) свідомісної та поведінкової сфери носіїв різних гендерних ідентичностей в контексті існуючих в суспільстві гендерних ієрархій; г) соціетально-тілесний, який стосується уявлень про нормативну та девіантну тілесність в усіх її проявах (починаючи від тіла і закінчуючи різними проявами тілесності гендерних ідентичностей в тих чи інших культурних продуктах, просторах, середовищах). Такий підхід до структурування гендерної культури є підтвердженням глибокого розуміння автором феномену, що досліджується.

І вже у подальших роздумах автор доходить висновку, що соціологічна концептуалізація гендерної культури передбачає її оцінку на чотирьох рівнях аналізу: аксіосферно-смісловому, соціально-інституційному (соціогруповому), соціетально-психічному (індивідуально-психічному) та соматичному (с. 110).

Окрема увага приділена у роботі процесам формування гендерної культури, зокрема, як демонструє автор, через відповідні моделі гендерної соціалізації, в яких відповідні соціальні суб'єкти розглядаються крізь призму інституційних саппортів системи гендерної соціалізації. При чому мова у роботі йде про первинну і про вторинну соціалізацію.

Авторські роздуми в цьому напрямі дозволяють йому сконструювати певний набір соціо-характерологічних ознак носіїв гендерної культури (агресивізованість поведінки жінок, морально-етичні експансії в чоловічу комунікацію із елементами її форматування та коригування; покірливо-мазохістські патерни поведінки чоловіків щодо жіночої агресії та гендерного насильства, потурання їх емоційному тиску та послуговування різними способами соціального ескапізму задля уникнення відкритого гендерного конфлікту: втеча в трудову діяльність, хоббі, відпочинок, шоппінг тощо) (с. 54).

Інституційний ракурс дослідження призводить автора дисертації до висновку про диференційованість типів гендерної культури, та визначає їх як дифузійоністський (*гендерна культура злиття*) та диференційоністський (*агональна гендерна культура*) (с. 62).

Особлива увага приділена в роботі особливостям гендерних культур різних культурно-релігійних «матриць».

Розділ 2 «МАТРІАРХАЛЬНІ ГЕНДЕРНІ КУЛЬТУРИ: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ТА ТЕОРЕТИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ» (с. 115-171) присвячений візуально-символічному та соціально-історичному аналізу матриархальних культур та суспільств.

У наукових роздумах цього розділу можна виокремити кілька основних ліній. Перша – основні маркери матриархальних суспільств та культур. В цьому аспекті, наприклад, автор дисертації зазначає, що «чоловіки в такій громаді є

атомізованими та підтримують фрагментоване (епізодичне) та поверхнєве спілкування» (с. 128). «Матріархат часто є фундаментом не стільки на гендерному поділі політичної влади, скільки на соціокультурних і космологічних порядках» (с. 132) тощо. Розгляд такого ракурсу при дослідженні гендерних культур вбачається доцільним, бо дозволяє створити фундамент для розкриття певного типу гендерних культур, що стає основою для подальших теоретичних та емпіричних пошуків дисертанта.

Автор дисертації створює міцний теоретичний фундамент дослідження матріархальних гендерних культур та здійснює теоретичне та соціально-практичне розмежування суміжних понять матріархального суспільства та матріархального типу культурної системи. Йдеться про такі атрибути матріархату, як матрилінійність, матрилокальність та матрифокальність (с. 146 і далі).

Друга лінія теоретичного аналізу – історико-культурний фундамент, який визначає наукові традиції досліджень матріархальної гендерної культури. В цьому аспекті автор демонструє наближене до енциклопедичного знання, яке розкриває для використання у власному науковому аналізі.

Третій акцент у наукових розмірковуваннях другого розділу – ілюстративні емпіричні маркери матріархальності українського суспільства. В цьому ракурсі автор дисертації використовує спробу емпіричного підтвердження теоретичних побудов та робить висновки про те, що в матріархальній родині, до якої належить типова українська родина, жінці належать дистрибуторські повноваження щодо чоловічих фінансів. «Таким чином, дистрибуція фінансів та активів типової української родини вибудовується на основі використання чоловічих доходів та активів при майже повній недоторканості жіночої частини власності та грошей. Жінка здійснює перерозподіл чоловічої частини бюджету на спільні потреби родини, приховуючи власні доходи від витрат та оффшоризуючи значну частину їх у вигляді тіньових накопичень» (с. 150).

Зазначимо, що цілісне уявлення, яке формується при поєднанні зазначених ліній та акцентів дослідження у сукупності з аналізом візуальних

елементів культури дозволяє авторові досягти певної частини поставлених у дисертації завдань, що сприяє позитивному враженню від роботи.

У розділі 3 «ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В СОЦІОСИСТЕМОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ» (с. 174-265) представлено аналіз нормативно-ціннісно-ідеологічних та «деформаційних» основ гендерної культури України. В якості фундаменту для цього автор обирає феномени матриархального расизму і сексизму, під якими розуміє «тип гендерної ідеології, який передбачає меншовартісніше, у порівнянні із жінкою, соціогендерне позиціонування чоловіка, чоловічого (маскулінного) та чоловіцтва як гендерної спільноти на засадах атрибуції образу жінки інтелектуальної та морально-етичної першості, вищості та відповідних цим базовим проявам легітимованих преференцій у сферах навчання, виховання, бізнесу, політики тощо» (с. 179-180).

Для використання цих базисних понять автор використовує інституційний ракурс аналізу та звертає увагу на систему дошкільного виховання, де, на його думку, застосовується «моральна та фізична репресія щодо хлопчаків, які намагаються в той чи інший спосіб чинити опір щодо індивідуальної або групової агресії дівчат» (с. 180); на шкільну та вищу освіту, які у сукупності відтворюють авторське бачення інституційного формування гендерної культури України. Такий аналіз доповнюється роздумами зі сфери родини, політики тощо, що робить матеріал розділу цілісно-системним.

Як певний висновок аналітичної роботи вказаного напрямку можна констатувати виокремлені автором асиметрії, які «стосуються різних аспектів сімейного, трудового, соціального, пенсійного законодавства, в якому переважають гендерно-дискримінаційні норми щодо чоловіків із преферуванням правового статусу жінок і наданням їм прихованих або відкритих привілеїв» (с. 191).

Поряд з цим, автор підкреслює, що «соціо-гендерний зміст самого поняття матриархату не передбачає безпосередньої політичної влади, але набагато більші обсяги морально-оціночної дисциплінарної влади щодо

чоловіків з боку жінок, матерів, партнерок по коханню тощо. Ця влада стосується їхньої можливості встановлювати та переривати соціальні зв'язки між чоловіками» ... Тому матриархат відрізняється від патріархату саме тіншовими, латентними способами реалізації соціо-гендерного впливу (с. 195). Таким чином інституційний, переважно явний, вплив доповнюється у роботі повсякденним, переважно латентним, що прикрашає роботу.

Заслуговує на підтримку ціннісний вимір гендерної культури України, який також у дисертації набуває двоїстих акцентів аналізу: базові ціннісні маркери та девіації. Як зазначає автор, «трансформації цінностей зачіпають в тому числі і гендерну культуру, в якій, на тлі традиційних схем і моделей гендерних відносин, починають виявлятися, з одного боку, приховані внутрішні девіації, а з іншого боку - насаджуватися девіації зовнішнього походження» (с. 199). Зазначимо, що такий аналіз здійснюється автором у тому числі через введення та/або теоретичну розробку новітнього категоріального апарату, що прикрашає роботу. Наприклад, автор веде мову про «квазімаскулінність (себто, зіпсована, інвертована, розщеплена, збочена маскулінність) жінок» (с. 204), культурно-зумовлену трансгендерність (с. 205), форматування міжчоловічих комунікацій (с. 208), гендерну репресію (с. 210), мізандричні міфи (с. 187), субмісивність чоловіків (с. 212), гендерне розщеплення свідомості (с. 212), лінгвістичне насильство (с. 258) тощо.

Особлива неприхована увага приділена у дисертації питанням культурної, соціальної та психічної кастрації (с. 65-66, 167, 183-184, 191-192, 209, 211-212, 218, 231, 252, 254, 258). Автор визначає кастрацію як «спрямований процес обмеження суб'єктності чоловіків, а саме їх ініціативності, самостійності, конструктивної агресивності, самореалізації в усіх сферах життя: трудовій діяльності, відпочинку, побуті, вихованні дітей та ін.» (с. 254) та розглядає чотири типи гендерної кастрації: культурну, соціальну, психічну та соматичну (тілесну).

Розділ 4 «ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ» (с. 273-354) містить програмні основи та результати авторського дослідження гендерної культури України.

Зазначимо лише деякі з його результатів, які, на наш погляд, є фундуєчими через відображення ціннісної свідомості. Так, «від 63% до 85% респондентів поділяють гендерно-расистські стереотипи, які є похідними від геніколатричної та матернолатричної соціальної моралі» (с. 310). Важливими, на нашу думку, є також виявлені емпіричні закономірності, серед яких те, що «чоловіча ієрархія цінностей є зсунутою (за значущістю відповідних груп цінностей) до вітально-біологічного, професійно-трудоного та кар'єрного блоків, та цінностей соціального престижу» (с. 314); що «жінки, у порівнянні із чоловіками, визначають ціннісний ранг кар'єри та професійної діяльності як вищий (рангове відхилення між чоловічою та жіночою частинами вибірки складає відповідно 0,9), що говорить про кар'єроорієнтованість жінок, переважання в їх вибірці векторів творчої самоактуалізації та свободи та схильностей до примноження інтелектуального капіталу у порівнянні із чоловіками» (с. 314) тощо.

Висновки дисертації відображають основні здобутки автора, які підтверджують досягнення мети та виконання завдань дисертаційної роботи.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Достовірність висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації визначається тим, що на тлі недостатньої вивченості питань рефлексії щодо гендерної культури України у вітчизняній соціології компенсовано наявний дефіцит системно-узагальнювального бачення та соціологічної інтерпретації феномена гендерної культури та розробки соціологічних концептів для визначення та обґрунтування підходів до розуміння гендерної культури у суспільстві, що трансформується.

Дослідження має широке теоретико-методологічне підґрунтя, яке базується на здобутках структурно-функціонального та діяльнісного підходів, конструктивістської парадигми. Методологічною базою дослідження є структурний функціоналізм у його теоретичній (неофункціоналістській) версії – культурної та соціальної системології, зокрема, інституціоналізм як концепція макроаналізу соціальних інституцій; соціологізоване юнгіанство, фундоване на

побудові типологічних профілів колективної психіки спільноти, що розглядається як підпорядковано-узалежнена щодо культури та суспільства; структуралізм, засадничі ідеї якого стосуються конституювання мов як похідних від інституційних порядків знакових систем, що є структуруючими щодо символічних інтеракцій як керуюча ними метасистема; символічний інтеракціонізм, фундованого на ідеях мовно-символічного опосередковування взаємодій та символічного метаболізму.

Для досягнення поставленої мети у відповідності з методологічними позиціями у роботі використано такі методи: історико-соціологічної реконструкції (для вивчення ретроспективних впливів на гендерні культури); культуро- та соціосистемологічного моделювання (для виявлення особливостей гендерної культури України, гендерних девіацій і гендерного насильства); метод типологізації/класифікації (для побудови типології гендерних культур, гендерних девіацій та гендерного насильства); анкетування та аналіз двовимірних розподілів.

Емпіричну базу дисертації становлять результати авторських емпіричних досліджень, отримані шляхом опитувань за стратифікованою вибіркою.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження мають високий ступінь наукової обґрунтованості, що значною мірою обумовлено не лише глибоким теоретичним аналізом проблеми, а й грамотним використанням наукових методів.

Теоретико-методологічні основи дисертації та її емпірична база забезпечують достовірність наукових положень та висновків дисертації, які мають ознаки новизни.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретико-методологічних і концептуальних засад соціологічного дослідження/соціології гендерної культури на основі культуро- та соціосистемологічного підходу. Наукова новизна, як демонструє аналіз дисертації, конкретизується у таких положеннях:

уперше:

– запропоновано визначення гендерної культури як структурованої аксіосфери (с. 49-50), яка містить центруючі, вертикалізуючі, ординалізуючі та матеріалізуючі рівні в субординованій єдності цих рівнів і їх елементів, на засадах культурної й соціальної системології (гендерного центратора, місії, ієрархії гендерних ідентичностей, гендерного світогляду тощо) із розкриттям гендеру як тотально-наскрізного формоутворення в культурі, суспільстві, психічній системі та тілесності. У цих чотирьох рівнях, у свою чергу, виділено матернолатрію й геніколатрію як неінституціалізовані практики жінкообожнення та ідеалізації жіноцтва у сфері соціальної моралі (культурний рівень); ієрархії гендерних груп у вигляді статусно вищої гендерної групи жінок із маскулінним (розщепленим) гендером і гендерної групи чоловіків, гендерно-ідентифікованих за формально-біологічними (тілесними) ознаками, та їх статусно-рольових комплексів у вигляді поведінки домінування-покори (соціально-груповий і соціально-інституційний рівні); ідеалізуючі соціальні уявлення про себе як про гендерну групу (жінки) та віктимізаційні (нарцисичні й мазохістські) соціальні уявлення про себе як про гендерну групу (чоловіки) (гендерно-психічний рівень); негативну стигматизацію, дискримінаційні й віктимізаційні практики як продовження у вигляді латентного програмування чоловіків на аутосуїцидальну поведінку та щеплення танатофілії в тілесних практиках (особливостях трудової діяльності, девіацій, харчової поведінки, ставлення до власного здоров'я тощо) (с. 37-55);

– обґрунтовано визначення корупції як мікросоціального (сімейного) явища, якому за змістом відповідає латентність (неекспліцитність, непрозорість) сімейного сценарію для чоловіків, жінок, дітей та інших членів родини, що призводить до низки культуропатогенних і мікросоціопатогенних явищ, таких як: гендерне насильство й сімейний деспотизм (фонова емоційна нестабільність та хаотизуюча поведінка чоловіків і/або жінок, яка є руйнаційною щодо особистих кордонів членів родини та інтегрування, кооперування їх зусиль у досягненні сімейних цілей – від пікінгу, мобінгу до фізичного кримінального насильства); подвійні гендерні стандарти (порушення

принципів рівності, справедливості, послідовності в моральних відносинах між членами родини); сімейне шахрайство (приховування механізмів накопичення та перерозподілу фінансів і майна, особистих комунікацій для експлуатації та інших форм зловживання довірою); міфологізація сімейного життя (конструювання викривленої картини сімейного життя для внутрішнього вжитку членів родини й зовнішнього соціального оточення) (с. 63, 191, 298, 338, 344, 354). Автором введено розширене розуміння корупції як феномену гендерної культури, похідного від подвійних гендерних стандартів, наскрізних щодо всіх соціальних інституцій і соціальних спільнот;

– сформульовано положення про гомологічність/ізоморфність структур державної влади та життєустрою матріархальної сім'ї як матріархально-сексистської організації відносин, якій на макроінституційному рівні відповідає мультиолігархічна (клептократична) держава з політичним матріархатом. Доведено структурно-функційну ізоморфність (рекурсивність) політичного (державного) та сімейного матріархату в аспекті проявів легітимізованого деспотизму в поєднанні гіпервимогливості при низькому рівні морально-психологічної й соціо-економічної підтримки та сімейної охлократії-анархізму з ізоморфними явищами в загальносоціальному масштабі (мультиолігархічне правління з корупційними практиками). Наголошено на тому, що первинним соціальним осередком корупції є українська матріархальна сім'я, в якій відбувається первинне узвичаєння подвійних гендерних стандартів і відповідних їм корупційних практик приховування, міфологізації сімейного життя (с. 64, 65, 264, 310, 344);

– визначено первинне конституювання матріархату у сфері встановлення ціннісних взірців на основі реалізації жінками священсько-наставницьких, педагогічних, моралізаторських, експертно-соціальних ролей. Наголошено на фактичній монополізації жіноцтвом на рівні морально-етичних стереотипів сфери соціального та емоційного інтелекту при мовчазному визнанні лідерства жінок у всіх дебатах, суперечках, комунікаціях, що стосується суспільства, психології, політики, права, сімейного життя, про фактичні поступки жінкам у зазначених сферах. Закцентовано увагу на узвичаєннях/стереотипізаціях чоловічих ролей як

переважно технічно-інструментальних заробітчанських, годувальницьких, консьюмерсько-забезпечувальних, що спричиняє ізоляцію більшості чоловіків від можливості повноцінної комунікації й виконання інкультураційних і соціалізаційних ролей (с. 52, 62, 67, 147, 177, 229, 279, 316, 327);

– надано інтерпретацію української соціальної моралі як відображення штучно насадженої матріархальною державою міфології чоловічої дефектності й жіночої надцінності, у якій фігурують мізандричні стереотипи з фіксованими «протипоказаннями» щодо виконання для чоловіків наставницьких, едукаторських, менторських, навчально-виховних ролей. Наголошено на редукуванні рольового набору чоловіків до ролі боржника/годувальника матріархальної родини та належності в українській матріархальній родині жінці фінансово-дистрибуторських і власницько-дистрибуторських повноважень, які надають змогу здійснювати повне вилучення жінками чоловічого майна й доходів та октройованого й залишкового утримання чоловіків за рахунок їх же доходів при прямому юридичному супроводі зазначених процесів матріархальною державою (с. 121, 123, 183-185, 208);

– вирізнено дві групи сценаріїв гендерної інкультурації та соціалізації чоловіків: прямих (жорстких) та непрямих (м'яких), які вибірково застосовують щодо чоловіків залежно від рівня їх свідомісно-поведінкової жорсткості/пластичності щодо матріархальної дресури. Конкретизовано зміст зазначених сценаріїв, зокрема: а) прямих (жорстких), які включають у змістовному плані відкритий морально-психологічний і фізичний маніпулятивний вплив на чоловіка з боку дружини й фемінокластеру, який підтримує її, що припускає гендерне насильство з метою здійснення інтелектуально-вольового придушення та відтворення в психіці чоловіків стійкої суїцидальної депресії як стану або депресивних характерологічних диспозицій; б) м'яких (непрямих), які включають використання певних моделей фізичної культури й тілесної соціалізації для індукування прогресуючого деградансу в психіці через управління певними тілесними процесами: нав'язування неправильної харчової поведінки (штучної харчової депривації/переїдання),

алкоголізації, використання сексуального маніпулювання (нав'язування контрастивних сценаріїв сексуального перенасичення/депривації для встановлення прийнятної для жінки ритму сексуального життя), спонукання до непродуктивного консьюмеризму (шопоголізму) для штучного створення сімейного бюджетного дефіциту як ситуації, яка легітимізує використання морально-емоційних репресій щодо чоловіка з боку фемінокластеру, спонукання чоловіків до трудоголізму, адиктивних захоплень і девіацій тощо (с. 63-66, 140, 208, 246, 251, 267, 324, 330, 337, 357);

удосконалено:

– визначення матріархального сексизму як інституціалізованих на рівні соціальної моралі та права практик прихованої/відкритої репресії щодо виявів біологічно-відповідної маскулітності з відповідними стигматизаційними наслідками щодо будь-яких виявів чоловіками соціопсихічної автономії при преферуванні соціальної селекції гендерно-девіантних груп чоловіків (здебільшого з виявами трансфігурованого гендеру). Удосконалення здійснено в частині вирізнення виявів гомофобії та гетерофобії в соціальній поведінці чоловіків і жінок (с. 179, 212, 300-301, 348, 357);

набуло подальшого розвитку:

– трактування соціокультурної легітимації гендерного насильства жінок щодо чоловіків в аспекті сформульованого висновку щодо застосування чоловіками епізодичного фізичного насильства щодо жінок як безсвідомо-криміналізованої реакції на систематичну віктимізацію (Г. Бондар, В. Крячко, Ю. Розя) (с. 55, 285);

– інтерпретація танатофілічності як диспозиції українського менталітету (В. Крячко) в аспекті уточнення зв'язку між танатофілічністю як диспозицією менталітету й соціального характеру та перманентною незавершеністю в соціально-історичному перформативі України (Ю. Романенко) (с. 55);

– постулат теорії клептократичного неофеодалізму в Україні Ю. Романенка, згідно з яким повновладдя жінок над чоловіками зовсім не потребує формального закріплення в праві, як і в інших інституціях. Постулат доповнено положенням, відповідно до якого сам матріархат може виступати низовою ланкою соціального

контролю, щодо якого макроінституції не мають жодної потреби у формалізаціях і що саме в такий спосіб політична влада може через таємність забезпечувати собі істотно вищий рівень проникності в мікрокомунікації (с. 121);

– пояснення андроцидарних особливостей української гендерної культури в аспекті визначення понять соціокультурної кастрації та андроциду в гендерній культурі України у зв'язку з розвитком ключових ідей з дисертаційних і монографічних досліджень Г. Бондар, В. Крячка, О. Пархоменка, Ю. Розі, Ю. Романенка, в яких проблема матріархального расизму й сексизму, андроцидарних практик є артикульованою доволі фрагментарно, зокрема в контексті згадування окремих диспозицій українського менталітету та ідентичності українства, фемінних й емоційних складників українського менталітету як дисфункційних щодо соціальності (В. Крячко); висвітлення окремих складників матріархального сексизму та патріархального сексизму й висновків щодо гендерної нерівності в Україні, яка зумовлена особливостями релігійної моралі та ідеології жіночої надцінності (Г. Бондар); зацентрування уваги на диспропорції демографічної статистики й істотних розривів у тривалості життя чоловіків і жінок, загальній поширеності органічних хвороб та високій оказіональній смертності серед чоловічої популяції, яка, високоймовірно, пов'язана з унормованим аутосуїцидом (Ю. Розя); припустимості судової гендерно-агональної риторики щодо чоловіків у сімейному процесі в Україні та їх моральної стигматизації (О. Пархоменко); андроцидарності української культури в аспекті використання матріархату як інструменту панування квазіетнічних контреліт та деелітизації української соціальності, перетворення її на соціальний агрегат як наслідок браку маскулінних цінностей і культивування матріархального сексизму (Ю. Романенко); деградаційності фемінізму та матріархальних практик для еволюції людства, розглядаючи останні в соціологічному контексті (О. Новосьолов). Подальший розвиток відповідних положень реалізовано шляхом висунення ідеї про андроцидарність гендерної культури в Україні як її атрибуту, в якому є скомпенсованими брак раціональності та зрощеність

системи влади із суб'єктами екстериторіального впливу, а також інвертовані гендерні уявлення про маскуліність (с. 183-184, 203, 211-212).

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання. Проведене дослідження має як теоретичне, так і практичне значення, яке вже підтверджено довідками про впровадження результатів дисертації. Так, основні наукові положення, результати й висновки дисертації використовують у навчальному процесі Класичного приватного університету при викладанні дисциплін: «Загальна соціологія», «Теорія соціальної роботи» (протягом 2016–2017 рр.) (довідка № 406 від 12.04.2019); «Система організації соціальних служб», «Соціалізація особистості», «Галузеві соціології» (протягом 2017–2018 рр.) (довідка № 439 від 19.04.2019).

Наукові результати утворюють підґрунтя для подальших досліджень гендерної культури України в умовах глобалізації та модифікації гендерних відносин в Україні.

Висновки, отримані у дисертації є доречними для врахування в рамках гендерної політики, гендерної стандартизації виховання тощо. Соціально-практична значущість роботи полягає також у використанні розроблених у дисертації положень та зроблених висновків для проектування законодавства у сфері гендерних відносин; розробки програм реалізації стандартів гендерної рівності в різних інституційних середовищах (освіті, політиці, бізнесі, державному управлінні тощо); врахування в діяльності органів внутрішніх справ щодо подолання гендерних девіацій і гендерного насильства тощо.

Робота, безумовно сприяє розвитку теоретичної соціології, зокрема, соціології культури, соціології гендеру. Сформульовані в дисертації наукові положення можуть бути основою для розробки навчальних програм та викладання навчальних дисциплін «Соціологія гендеру», «Соціологія гендерної культури», спецкурсів «Гендерна політика», «Гендерне виховання» на відділеннях і факультетах соціологічного, культурологічного, психологічного профілів.

Повнота викладу наукових положень, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях здобувача та їх апробація. Результати дослідження

викладено в 36 публікаціях, зокрема основні наукові результати дисертації висвітлено в 25 працях, з них: 1 – монографія; 1 – розділ у монографії; 21 – стаття в наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України із соціології (з них 14 – внесено до наукометричних баз даних); 2 – статті в наукових періодичних виданнях інших країн із напрямку, з якого підготовлено дисертацію. Наукові результати дисертації додатково відображено в 11 працях (тези доповідей на наукових конференціях, які засвідчують обов'язкову апробацію матеріалів дисертації).

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій і оформлення дисертаційної роботи відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами). Основні положення дисертації та зміст автореферату є ідентичними.

Зауваження та дискусійні положення. Підкреслюючи основні позитивні риси дисертаційної роботи, що аналізується, маємо висловити декілька зауважень, які потребують пояснень в процесі захисту, містять суперечливі тези та обґрунтування або торкаються дискусійних моментів.

Перший блок зауважень стосується використання гендерного підходу.

1.1. Автор на початку роботи акцентує увагу на необхідності саме гендерного (а не демографічного) погляду на проблему, що досліджується. Але аналіз у роботі містить лише розбіжності між особами, які належать за статтю до чоловіків та до жінок. На жаль, не зважаючи на те, що в анкеті питання щодо гендеру сформульовано широко (варіанти відповідей), у роботі такий аналіз редуковано до розбіжностей між традиційними статтями. Це, на наш погляд, потребує додаткових пояснень з боку автора.

1.2. Не ясно, чому досліджуючи гендерну культуру в цілому, у дисертації окремим розділом виокремлено лише матриархальні культури? Підкреслюючи домінуючу позицію матриархальної гендерної культури в Україні, автором так і не з'ясовано, яка частина чоловічого та жіночого населення має зсуви щодо власної гендерної ідентичності.

Друге зауваження стосується використання автором при аналізі гендерних ідентичностей чоловіків та жінок категорій «трансфігуровані», «розщеплені», «квазіфемінні/ квазімаскулінні». Ці категорії автор використовує при аргументації положення, згідно якого в гендерній культурі України має місце невідповідність між вербально-декларативним та соціально-практичним рівнями. Автор відзначає, що декларовані місії чоловіків та жінок не співпадають із їх фактичними місіями (с. 216, 267, 323, 337). Відповідно потребує пояснення, що мається на увазі під трансфігурованими ідентичностями? Чи має автор на увазі глобалізаційні чинники, чи чинники, які є пов'язані переважно із гендерною культурою в Україні?

Третє зауваження стосується того, що певні твердження автора та висновки здаються не достатньо обґрунтованими. Наприклад, твердження автора про: «наявність в Україні матриархального расизму та сексизму як інституціалізованих на рівні соціальної моралі і права практики прихованих/відкритих репресій щодо виявів біологічно-відповідної маскулінності із відповідними стигматизаційними наслідками щодо будь-яких виявів чоловіками соціопсихічної автономії при преферуванні соціальної селекції гендерно-девіантних груп чоловіків (здебільшого із виявами латентного пасивно-гомосексуального гендеру)» (с. 52); упередженість жінок-суддів щодо чоловічої аморальності (с. 77-78); дифузність гендерної культури, відсутність в ній в Україні чітких гендерних диференціацій між чоловічим та жіночим (маскулінним та фемінним) (с.62-63); в системі освіти спостерігається лінія на заохочення студентів із лояльно-конформістським стилем соціальної поведінки та репродуктивно-рецептивними особливостями навчальної діяльності, що також сприяє заохоченню-просуванню жінок (с. 180); «в інститутах дошкільної соціалізації, середній школі вихователі та вчителі заохочують прояви фізичної агресії дівчат та юнок щодо хлопців, репресуючи подібні прояви з боку хлопців щодо дівчат» (с. 192); жінки очікують від чоловіків розщепленої в гендерному відношенні поведінки (с. 202); «архаїчний шлюбно-сімейний сценарій припускає своєрідне присилювання до шлюбу

хлопців та дівчат» (с. 221); «хоча 41% респондентів-чоловіків обирає в якості бажаної егалітарну (зрівняльну) модель відносин, її в умовах України можна вважати декларативною і фіктивною через обставини соціально-моральних стереотипів та юридичних обмежень, що фігурують в українському чинному законодавстві» (с. 284) тощо. Тобто ці та інші авторські твердження мають бути доведені не лише власними цитатами, а фактологічним знанням, зокрема, посиланням на норми Законів та підзаконних актів, на дані широкого кола емпіричних досліджень, що посилює б роботу в цілому.

Робота містить певні проблемності щодо емпіричної частини, що визначає *четверту групу* зауважень. По-перше, автор підкреслює, що використовує «метод аналізу двовимірних розподілів (як метод інтерпретації даних)» (с. 26). Поряд з цим, двовимірні розподіли – це табличне зіставлення двох ознак, а інтерпретація даних – процес надання сенсів тим чи іншим даним. Відповідно співставлення ознак не може буди засобом надання сенсів. По-друге, коли ставиться питання щодо проституції, не ясно, чи йде мова про жіночу чи чоловічу, чи будь-яку проституцію та повій. Оскільки це не означено в питанні, відповіді респондентів не можуть мати однозначного тлумачення.

По-третє, автор не завжди чітко інтерпретує отримані дані власного дослідження.


Вважаю за необхідне звернути увагу ще на кілька незначних питань, які також можна віднести до дискусійної зони при розгляді дисертації: робота певною мірою перевантажена філософською та антропологічною термінологією; бажано було б висновки за розділами залишити без посилань на власні статті, бо це - саме висновки по дисертації, і якщо вони були зроблені раніше, то вони відображають висновки тих робіт, де вони зроблені. Можна порекомендувати автору у науковому тексті утримуватись від емоційно забарвлених висловлювань, яких він іноді припускається.

Поряд з цим, представлені вище зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації як завершеного наукового дослідження, яке сприяє подальшому розвитку вітчизняної соціології.

Підсумовуючи вищезазначене, вважаю, що дисертація *Святненка І.О.* на тему «*Соціосистемологічна рефлексія соціології гендерної культури в Україні*», яка подана на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук із спеціальності 22.00.01 – теорія та історія соціології, є самостійним, завершеним науковим дослідженням, що відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», ухваленого Кабінетом Міністрів України №567 від 24 липня 2013 року (зі змінами), а її заслуговує на присудження наукового ступеня доктора соціологічних наук із спеціальності 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Офіційний опонент
доктор соціологічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної та
навчально-методичної роботи
Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»

 **К. Г. Михайльова**

Підпис 
Директор ЦРП 